

TEMETTUAT DEFTERLERİNE GÖRE 19. YÜZYILIN ORTALARINDA PRİŞTİNE

Öğr. Gör. Gülin ÖZTÜRK*
Arş. Gör. Şenay KARAÇAM ATAM**

ÖZ: 19. yüzyıl Osmanlı iktisadi ve sosyal tarihinin önemli kaynaklarından biri de Temettuat Defterleridir. Vergi kaynaklarını yeniden tespit ederek halkın üzerindeki vergi yükünü hafifletmek ve vergi dağılımında yaşanan adaletsizliği önlemek amacıyla hazırlanan temettuat kayıtları sosyo-ekonomik ve demografik yapının da ortaya konulmasında önemli bilgiler sunmaktadır.

Balkanlarda büyük öneme sahip olan Priştine, incelediğimiz dönemde Üsküp Eyaletinin bir kaymakamlık merkezi idi. Priştine, bu dönemde Müslümanların çoğunlukta olduğu, Hristiyan, Yahudi ve Kıptilerin birlikte yaşadığı kozmopolit bir şehir görünümündedir. Bu çalışmadan elde ettiğimiz veriler ışığında Priştine’de yaşayanların diğer gelirlerinin yanında asgari geçimlerine yetecek ölçekte tahıl üretimi yaptıkları, hayvancılıkla uğraştıkları görülmektedir. Priştine’de gayr-i menkullerin çoğunluğunu tarla, bağ, bahçe gibi araziler oluşturmakta, bunların yanı sıra dükân, han değirmen gibi gelir getiren gayr-i menkuller de bulunmakta idi. Bu gayr-i menkullerin büyük çoğunluğunun Müslümanların denetiminde olduğu dikkat çekmektedir. Bunun dışında Priştine’de yaşayanlara bakıldığında buradaki Müslümanların gayr-i Müslim ya da Kıptilere oranla gelir düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada Priştine şehrinde yaşayan Müslim ve gayr-i Müslim tebanın nüfus, meslek grupları, tarımsal faaliyetleri ve gelirleri incelenerek, buradaki Müslüman ve gayr-i Müslimler arasındaki farklılıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Priştine, Temettuat Defteri, Kıpti, Balkanlar, Vergi

* Niğde Üni. Fen-Ed. Fak. Tarih Böl. gulinozturk51@hotmail.com.

** Niğde Üni. Fen-Ed. Fak. Tarih Böl. skaracam@nigde.edu.tr.

Pristina in The Middle of The 19 th Century In The Record Books of Economy

ABSTRACT: Temettuat books are one the important references of Ottoman Economics and Social History in the 19th century. These books that are prepared in order to weaken tax pressure and to prevent unequilibriums in tax allocation are also vital sources of data for social, economical and demographic structure of that time.

Pristina, having a great importance in the Balkans, was a district in Üsküp State in the mentioned period in this study. In this period, Pristina was a cosmopolite city where mostly Muslims lived with Christians, Jewishes and Gypsies. Findings of this study indicate that citizens of Pristina lived on growing cereals and were engaged in cattle breeding. Most of real assets in Pristina were composed of lands as fields and gardens besides these income-generating real assets like stores, inns and mills. It is also seen that most of these real assets were kept down by the Muslims and consequently Muslims' income levels were relatively high.

In this study, income levels, occupations and demographic and agricultural structures of Pristina citizens are analysed and the differences between them are attempted to be underlined.

Keywords: Pristina, Temettuat Book, Gypsy, The Balkans, Tax.

Giriş

Siyasi tarih araştırmaları yanında Şehir tarihi araştırmalarının da 1960'lardan sonra önem kazanmasıyla birlikte üniversitelerde lisans ve yüksek lisans alanında yapılan çalışmalar bu konu üzerinde yoğunluk kazanmıştır¹. Konunun zaman ve mekân bakımından sınırlanması ve bu konuda yapılacak çeşitli araştırmalar için açık uçlu bir yapı göstermesi, bu alanda yapılacak çalışmaları artırıcı bir özellik kazandırmaktadır. Bu araştırmaya birinci elden kaynak teşkil eden tahrir defterleri, Őeriye sicilleri, ceride defterleri, vilayet gelir-gider defterleri gibi benzer defter ve belge koleksiyonları araştırmaların daha sağlıklı ve daha gerçekçi bir nitelik kazanmasına yardımcı olmaktadır. Bu çalışmada Balkanların önemli bir Şehri olan Priştine, kaynakların çeşitliliği ve malzemenin çokluğu bakımından önemli bir yere sahip olduğu için araştırma konusu olarak seçilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde gelir kaynaklarının temelini vergiler oluşturmaktadır. Ancak Osmanlı Vergi Sistemi Tanzimat Dönemi öncesi ve sonrasında oldukça farklılıklar göstermektedir. Devlet, yıllardan beri çeşitli isimler adı altında toplanan örfi vergilerin tümünü Tanzimat dö-

¹ Bu konuda yapılan çalışmalara örnek vermek gerekirse Kayhan 2006, Ateş 2002, Gökmen 2008: 73-90, Özçelik 2003: 35-81.

neminde tek bir vergi olarak “vergi-i mahsusa” çatısı altında birleştirmek istemiştir. Yeni bir vergi düzenlemesine gidilmesi, beraberinde vergi kaynaklarının yeniden tespitini de zorunlu kılmıştır. Bununla beraber devlet gelirlerinin kontrol altında tutulması, vergi konusunda halk arasındaki dengesizliğin önüne geçilmesi, mükelleflerin tespit edilmesi ile devlet gelirlerinin artırılması çalışmaları başlatılmıştır (Kızılkın 2008: 60; Özkan 2011: 275). Böylece 19 Zilkade 1255 (23 Ocak 1840) tarihinde Muhassıllar Nezareti’ne gönderilen talimatnameye göre, “her yerde ahalinin ismi, şöhreti, arazileri hayvanları, tüccar ve esnafın ise yıllık gelirleri vs. bilgilerinin kaydedildiği defterler tutulması” emredilmiştir (Kütükoğlu 1995: 395).

“Emlak ve Arazi ve Hayvanat ve Temettuat” sayımları denilen bu işlemler sonucu sayıları yirmi bine yaklaşan temettuat defteri serileri oluşturulmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Maliyeden Müdevver Defterleri ve Kamil Kepeci Tasnifi içinde yer alan bu defterler; 1988 yılında tasnif edilerek araştırmacıların hizmetine açılmıştır. Dokuz katalog içerisinde yer alan 17447 defterin büyük bir kısmı 1260-1261(1844-1845) tarihinde yapılan tahrirlere aittir (Serin 1998: 721-724; Kütükoğlu 1995: 396).

Temettuat vergisi, kişi başına alınan şahsi bir vergi olup, Osmanlı Devleti’nde bu vergi, tüccar ve esnafın senelik kazançlarının hesap edilmesiyle alınmaktadır (Sayın 1999: 13-14).

Temettuat defterlerinde kaza, köy gibi iskân merkezleri mahallelere ayrılmış olup, bu mahalleler hane esasına göre kaydedilmiştir. Bu defterlerde yerleşim yerlerindeki evlerin numaralarının altına kişilerin isimleri, unvan ve lakaplarıyla birlikte yazılmıştır. Bunu takiben hane reislerinin sahip oldukları menkul ve gayr-ı menkul ile bunların gelirleri ve bunlardan hane reislerine tahakkuk eden vergiler yer almaktadır. Defterlerde genellikle her hanenin mal varlığı yazıldıktan sonra toplam vergi miktarı da belirtilmiştir. Temettuat defterlerinde ayrıca hane reislerinin ne işle meşgul oldukları da kaydedilmiştir. Bu bakımdan temettuat defterleri sayesinde üzerinde çalışılan bölgedeki meslek grupları hakkında veriler elde edilebilmektedir. Bu bilgilerin yanında vergi muafiyeti olan gruplar (din adamları, özürülü vs.) bu defterlerde kayıtlıdır. 1256 (1840)’daki Temettuat defterlerinde şahısların isimleri ile birlikte fiziki özelliklerinin de verildiği görülmekte ise de 1261(1845) yılında tanzim edilen Temettuat defterlerinde bu şahsi özellikler kısmına pek rastlanmamıştır (Kütükoğlu 1995: 398-403).

Araştırma konusu olarak seçtiğimiz Priştine kazası temettuat defteri Maliye Nezareti Varidat Kalemi Temettuat Defterleri (ML.VRD.TMT.) Katalogunda 15465 numarada yer almaktadır. Defterin başlığında “Üsküp

eyaletinde kain Priştine kaymakamlığı kazalarından nefsi Priştine kasabasında mukim ehl-i İslam ve reaya ve Kıptiyanın emlak ve arazi ve temettuat-ı hakikalarını mübeyyin tahrir defteridir” ibaresi bulunmaktadır.

Priştine kazasının kayıtlı olduğu temettuat defteri 18x50 ebadında ve 260 sayfa olup, 246. sayfadan sonrasında kayıtlı herhangi bir bilgi mevcut değildir. Defterin 1-3, 177-181 ve 247-260 sayfaları boştur (BOA, ML.VRD.TMT. 15465: 4-246). 1845 tarihli Priştine merkez kazası temettuat defterinde, şehirde yaşayan Müslim ve gayr-i Müslim hane reislerinin adları, meslekleri, sahip oldukları gayrimenkulleri ve bu gayr-i menkullerden ve mesleklerinden elde ettikleri gelirleri, ödemiş oldukları vergileri gibi pek çok detaylı bilgi bulunmaktadır.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Priştine'nin konumu ve tarihsel süreci hakkında kısaca bilgi verilecektir. Kosova Cumhuriyeti'nin başkenti olan Priştine (17 Şubat 2008), 1845 yılında eyalet merkezi olan Üsküp'ün 80 km kuzeybatısında yer almaktadır. Priştine adının kaynağı tam olarak bilinmemekle beraber, Osmanlı yönetimine geçmeden önce köylülerin ürünlerini pazarladıkları bir merkez olması sebebiyle Arnavutça toplanılan yer, pazar anlamına gelen “Prişi” kelimesi, Osmanlı'nın burayı fethinden sonra Priştine şekline dönüşmüş olup, bu isimle anılır olmuştur (Ağanoğlu 2000: 185-186).

Priştine, ilk olarak 1389 yılında I. Kosova Savaşı ile Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Ancak Priştine'nin tam olarak Osmanlı yönetimine tabi olması II. Murat döneminde (1421-1541) 1448 yılında gerçekleşmiş, 1455 yılı itibari ile Priştine, Rumeli Beylerbeyliği'ni oluşturan sancaklardan biri olmuştur. 18. Yüzyılın ilk çeyreğinde Neveberde ve Vulçitrın kazaları ile beraber Malik Paşa'nın idaresinde bir müdürlük şeklinde idare edilen Priştine, 1822 yılı itibari ile Üsküp'e bağlanmıştır (BOA HAT 339:19419).

Tanzimat döneminde idari anlamda yapılan değişiklikler neticesinde üç kazaya taksim edilen Priştine (Priştine, Neveberde ve Vulçitrın) (DS 1263: 84; DS 1264: 111; DS 1265: 73; DS 1266: 65), 1845 yılında başında Yaşar Paşazade Abdurrahman Paşa'nın² bulun-

² Abdurrahman Paşa Cami-i Kebir Mahallesi'nde 1 numarada ikamet eden ve bu şehrin ileri gelenlerinden bir zattır. Abdurrahman Paşa'nın babası Yaşar Paşa 24 Temmuz 1827 tarihinde Üsküp sancağı mutasarrıflığına tayin olunmuştur. Bk. (BOA HAT 702/33766, 29 Zilhicce1242); (BOA C DH 142/7059, 29 Şevval 1243). Tanzimat'ın ilanından sonra kaymakamlığa dönüştürülen Priştine'nin kaymakamlık görevi ise Yaşar Paşa'nın oğlu Abdurrahman Paşa'ya verilmiştir. Fakat Abdurrahman Paşa, buradaki

duğu kaymakamlıkla idare edilen bir sancak merkezidir. Priştine bu dönemde bir idare merkezi olması sebebiyle nüfusu, ekonomisi ve fiziki yapısı kendisine bağlı diğer kazalara oranla gelişmiş bir yerdi³.

1487 yılına ait Vulçitrın tapu tahrir defterinde Priştine şehrinde toplam 299 hane kaydedilirken, bunun sadece 51 hanesinin Müslüman olduğu belirtilmiştir (DUKA 1990: 67). Bu tarihte Müslüman nüfusun Hıristiyanlara oranı sadece % 17 idi. Fakat burada Müslüman nüfusun da yıllar geçtikçe hızla arttığı gözlemlenmektedir. Vulçitrın sancağının 1569-1570 (h. 977) tarihli tahrir defterine göre Priştine şehrinde toplam 575 hanenin olduğu, bunların 302'sinin Hıristiyan ve 273'ünün ise Müslüman olduğu belirtilmektedir (Vırmıça 1990: 204). Bu verilerden hareketle Priştine'de Müslüman nüfusun oranının % 47,5, Hıristiyanların ise % 52,5 olduğu ve Müslüman ile Hıristiyanların neredeyse eşitlendiği anlaşılmaktadır⁴.

memurların maaşının ödenmesinde yaşanan sıkıntılar ve zimmetine para geçirmek iddiaları dolayısı ile 13 Temmuz 1845 tarihinde görevinden alınmıştır. (BOA İ MVL 67/1266, 8 Receb 1261). Daha sonra Prizren'in haiz olduğu ehemmiyet ve mevkiinin hassasiyetine binaen buranın idaresi Abdurrahman Paşa'ya verilmiştir. (BOA İ MVL 78/1529, 7 Receb 1262).

³ 1844 yılında Priştine şehrinde 5725 kişi yaşarken aynı tarihte buraya bağlı olan Vulçitrın şerinde 1565 kişi bulunmakta idi. Vulçitrın şehrinin temettuat dökümleri için bk. (Ağanoğlu 2007: 410).

⁴ Doğan Yörük, Osmanlı gayr-i Müslim nüfusu ile ilgili yaptığı makalesinde 16. Yüzyıl boyunca Balkanlarda gay-ri Müslim nüfusun azalırken Müslüman nüfusun arttığını belirtmiştir. 16. Yüzyılda Balkanlardaki fetih hareketleri neticesinde yeni topraklar da eklenmesine rağmen gayrimüslim nüfustaki durgunluğun oldukça ilginç olduğunu diğer taraftan Balkanlardaki Müslüman nüfusun asrın başlarından sonlarına doğru sürekli arttığını % 20'lerden % 44'lere, hatta % 60'lara kadar yükseldiğini ifade etmiştir. Bu durum esas olarak yerleşimle, kısmen de din değiştirmelerle olmuştur. Rumeli topraklarına geçildiği andan itibaren fetih politikaları çerçevesinde hem yerleşik hem de konar-göçer Türk aşiretlerinin iskân edildiği bilinen bir gerçektir. 16. yüzyılın ikinci yarısında bu göçlerin hız kazandığı ve demografik yapının Türkler lehine geliştiğini söylemek mümkündür.

Ayrıca Bosna, Arnavut ve Bulgar köylülerinin yanında, Osmanlı idari kadroları içinde yer alan Hıristiyan sipahiler ve feodal beylerin de din değiştirmeleri Müslim ve gayrimüslimler arasındaki nüfus dengesini Müslümanlar lehine etkilemiş gibi görünmektedir. Bk. (Yörük 2007: 642). Priştine'deki nüfus yapısı da incelendiğinde bu görüşe uygun olarak gayr-i Müslim nüfusa göre Müslüman nüfusun oldukça hızlı arttığı gözlemlenmektedir.

1. Mahalle ve Nüfus

Osmanlı kentinde mahalle, sosyal ve fiziki bir birimdir. Mahalle, birbirini tanıyan, bir bakıma birbirlerinin davranışlarından sorumlu, “kefalet-i müteselsile” ile birbirine bağlı dayanışma içerisinde olan kişilerin yaşadığı bir yerdir. Her biri nüfusun bağımsız bir bölümünü içinde barındıran mahallelere ayrılmış bulunan şehirler, doğal olarak tacir kesim olan Yahudiler, Ermeniler, Yunanlılar için bir cazibe merkezi olmaktadır. Müslüman kesim ister idareci isterse de arazi sahibi olsun genelde şehirde yaşamayı tercih ediyordu (Jelavich 2006: 67). Priştine de diğer Balkan şehirlerinde olduğu gibi farklı etnik unsurların yaşadığı bir şehir olmuştur. Osmanlı şehirlerinde diğer İslam şehirlerinde olduğu gibi Müslüman olmayanlar ayrı mahallelerde oturmayı tercih etseler de Müslüman ve gayr-i Müslimlerin bir arada yaşadığı mahalleler bulunmaktaydı (Ergenç 2005: 416-417). Üsküp şehrinde sadece Müslümanların yaşadığı mahalleler olduğu gibi, Müslüman ve gayr-i Müslimlerin bir arada yaşadığı mahalleler de mevcuttu (Furat 2001: 22)⁵. Priştine’de de aynı şekilde Müslüman ve gayr-i Müslimlerin birlikte yaşadığı mahalleler vardı.

Osmanlı Devleti’nde mahallenin idari anlamda sorumluluğu muhtarlar aittir. Bilindiği gibi 1829 yılında ilk olarak İstanbul’da oluşturulan muhtarlık kurumu, 1833 yılından sonra görülen faydalar üzerine Osmanlı taşrasında da uygulanmaya başlanmıştır⁶. Priştine şehrinde tespit edilen muhtarların sayısı 15 idi. Bazı mahallelerde muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sani olmak üzere 2 muhtarın bulunduğu, ayrıca muhtarların idari işlerinin yanı sıra başka mesleklerle uğraştıkları ve buralardan da gelir elde ettikleri dikkati çeken unsurlardır. Muhtarların yıllık gelirlerinin belirli bir düzeyde olmayışı da göze çarpan bir diğer husustur. Aralarında yıllık geliri 3.000 kuruşun⁷ üstünde olanlar olduğu gibi çok düşük sayılabilecek derecede olanlar da bulunmaktadır. Priştine’de mahalle muhtarlarının isimleri, meslekleri ve yıllık gelirleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

⁵ Osmanlı şehirlerinde ayrı bir Ermeni, Rum ya da Yahudi mahallelerine rastlanılabildiği gibi bazı mahallelerde Müslüman-Türk ve zımmi ahalinin bir arada yaşadığı da görülmektedir (Adala 2008: 140).

⁶ Muhtarlık müessesesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Çadircı 1970: 409-420; Çadircı 1997: 38-41; Ortaylı 2000: 106-11; Arıkboğa 1998).

⁷ Çalışmamızda, bütün gelir bilgilerinde kullanılan ölçü birimi kuruştur. Tanzimat Döneminden itibaren Osmanlı ülkesinde 5 Ocak 1844 tarihinde Takvim-i Vekayi’de yayınlanan *'Usul-ü Cedide Üzere Tashih-i Ayar'* kararname-i ile Osmanlı para sistemi kuruş sistemine dayandırılmıştır. 100 kuruş bir altın karşılığı olarak kabul edilmiştir. Bk. (Çadircı 1970: 336).

Mahalle ismi	Muhtarın ismi	Muhtarın mesleği	Yıllık gelir krs
Piri Nazır M.	Solmiramoye Oğlu Mehmet Adem	Arabacı	345
"	Muhtar Oğlu Hayrullah	Araba İşletmecisi	655
Alaaddin M.	Feyzullah oğlu Muhtar-ı Evvel Ahmet	Berber	455
"	Muhtar-ı Mahalle Süleyman oğlu Derviş	Terzi	200
Hasanbey M.	Molla Ferhad Oğlu Muhtar-ı Evvel Mahalle Mehmed	Terzi	692,5
Cami-i Sagır M.	Hafız Ahmed oğlu Mahalle Muhtarı İbrahim	Terzi Kalfası	525
Hatuniye M.	Kurdu Oğlu Muhtar-ı Evvel Said	Tüccar	3300
"	Bekir Ağa Oğlu Muhtar-ı Mahalle Yaşar	Ziraatçı	1812,5
Yusuf Çelebi M.	Munis oğlu Muhtar-ı Evvel-i Mahalle Abdulaziz	Ziraatçı	400
"	Sule oğlu Tüfenkçi Rame Muhtar-ı Sani Mahalle-i Mezbur	Tüfenkçi	400
Ramazaniye M.	Hasan oğlu Hacı Süleyman	Muhtar	420
"	Evka oğlu Mehmet Turudna	Muhtar	1210,5
Yunus Efendi M.	Osman oğlu İbrahim (Muhtar-ı Evvel)	Davalara bakar	205
"	Muhtar oğlu Bekir (Muhtar-ı Sani)	Tüccar	437,5
Cami-i Kebir M.	Hacı Mustafa oğlu Saadeddin	Muhtar-ı Evvel	2205

Tablo I. Priştine'deki Mahalle Muhtarlarının İsimleri ve Yıllık Gelirleri

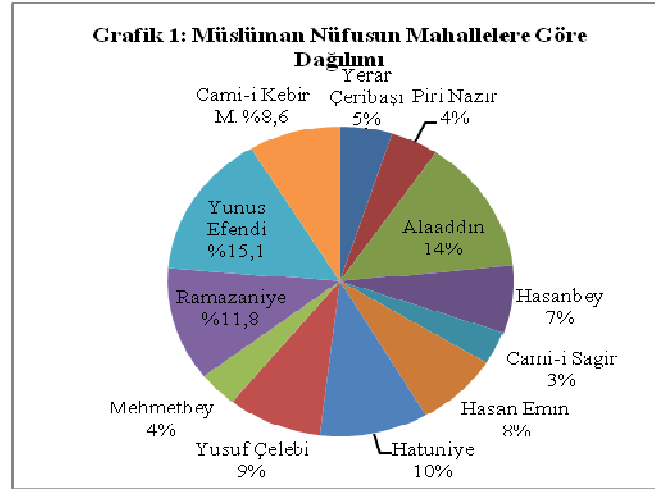
Gayr-i Müslimlerin temsilcileri ise kocabaşı⁸ ve papazlardır. 1845 yılında Priştine şehrinde gayr-i Müslimlerin koçabaşısı temettuat defterinde kasaba civarında 93 numarada kayıtlı İstafe oğlu Petros'tur. Petros'un bir aded inek ve bağından 37,5 kuruş ve sanatından 300 kuruş olmak üzere toplam 337,5 kuruş yıllık geliri bulunmaktadır. Priştine şehrinde 3 adet resmi görevli papaz bulunmaktadır. Bunlardan biri Yerar Çeribaşı Civarındaki Mahalle-i Varoşi'de 17 numarada ikamet eden Bob Laze oğlu Papaz Sime, diğeri Hasan Bey Civarındaki Mahalle-i Varoşi'de 94 numarada ikamet eden Miloş oğlu Papaz Dime ve kasaba civarında 104 numaralı hanede kayıtlı Yive oğlu Papaz Ecmi Korki'dir.

1845 yılında Priştine şehrinde Müslümanların yaşadığı 12 mahalle bulunmakta idi. Bunlar Yarar Çeribaşı, Piri Nazır, Alaaddin, Hasan Bey,

⁸ Rumeli'de Hıristiyanların bulunduğu köy ihtiyar heyetinin başına verilen unvandır. Tanzimat'tan sonra "Kocabaşı" unvanı kaldırılarak bunun yerine muhtar unvanı verilmiş ise de Hıristiyanlar tarafından bu tabir kullanılmaya devam etmiştir. Kocabaşılar devletin emirlerini halka iletme, halkın hükümet ile olan işlerini görmek, devletin tarh ettiği vergileri toplamak gibi görevlere sahiptiler. Fakat vergi tahsili işi tahsildarların tayini üzerine kocabaşılardan alınmıştır (Pakalın 1993: 285).

Cami-i Sagir, Hasan Emin, Hatuniye, Yusuf Çelebi, Mehmet Bey, Ramazaniye, Yunus Efendi ve Cami-i Kebir mahalleleridir.⁹ Bilindiği üzere Osmanlı şehirlerinde egemen olan öğeler cami, bedesten ve imaretler idi. Mahallelerin cami ya da mescit adları ile anılması Osmanlı şehirlerinde bir gelenek haline gelmişti. Dolayısıyla Priştine şehrinde mahalleler de adlarını çoğunlukla şehirdeki camilerden almıştı.¹⁰ Piri Nazır Mahallesi ismini Piri Nazır Külliyesinden, Alaaddin, Hasanbey, Hatuniye, Cami-i Kebir, Ramazaniye, Yarar Çeribaşı ve Yusuf Çelebi mahalleleri ise isimlerini yine aynı isimdeki camilerinden almışlardı.

Nüfus yoğunluğuna göre mahalleleri sınıflandırmak gerekirse 30 haneye kadar olan mahalleler düşük, 31-60 hane arası mahalleler orta ve 60'dan yukarı haneye sahip olan mahalleler yüksek nüfus yoğunluğu olan mahalleler olarak kabul edilmiştir. Priştine'de bulunan 12 mahalle içerisinde Müslümanların en çok yerleştiği mahalleler Yunus Efendi (117 hane) ve Alaaddin mahalleleri (109 hane), en küçük ve nüfusu en az olan mahalle ise Cami-i Sagir Mahallesi (27 hane) idi.

⁹ Cami-i Kebir Priştine'nin en büyük camisidir. Priştine'nin fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılmıştır. Cami-i Kebir Mahallesi eskiden beri Müslümanların ve imam, müezzin, tüccar, derviş, kadı gibi önemli mesleklerden insanların yaşadığı bir mahalle olması özelliği ile önemlidir. Raif Vırmiça, a.g.e., s. 210-211.

¹⁰ Osmanlı şehirlerinde ya doğrudan doğruya mescit adları ile ya da onları yaptıranların adları ile mahallelere isim verilme oranı oldukça yüksektir. Dolayısıyla ile cami ya da mescit mahalleyi tanımlayan bir fiziki olarak karşımıza çıkmakta bazen de mahallenin merkezi oluşturmaktadır. Adalet Bayramoğlu Adala, a.g.e., s. 146.

Bu mahallelerde yaşayan Müslümanların gelir dağılımlarına bakıldığında; geliri 500 kuruşuna kadar olan ve alt gelir grubunu oluşturan kesimin en fazla yerleştiği mahallenin Yusuf Çelebi, en az yerleştiği mahallenin ise Cami-i Sagir olduğu görülmektedir. Üst gelir grubu (geliri 1751 kuruş ve yukarı) olanların ise en fazla Cami-i Kebir, en az Yusuf Çelebi ve Ramazaniye mahallelerinde yaşadığı görülmektedir. Buradan Cami-i Kebir Mahallesi'nin genellikle üst gelir grubuna sahip mükellefler tarafından tercih edildiği anlaşılmaktadır.

Cami-i Kebir Mahallesi'nde başta buranın kaymakamı Abdurrahman Paşa olmak üzere tımarlı süvari, nüfus kayıt memuru, çiftlik sahipleri gibi şehrin ileri gelen devlet memurları ve ticaret erbabı kimseler yaşamaktaydı. Buna karşıt olarak Yusuf Çelebi gelir düzeyi düşük kimselerin yaşadığı bir mahalle idi.

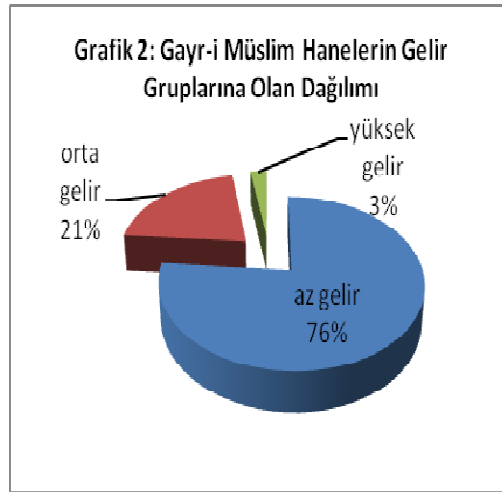
Yusuf Çelebi Mahallesi ise daha çok çapacı, arabacı gibi işlerde bulunan ve gelirleri 250 ile 1300 kuruş arasında değişen kimselerin yerleştiği bir mahalle idi. Genel olarak Priştine şehrinde yaşayan Müslümanların % 54'ü alt gelir grubu, % 37'si orta gelir grubu ve % 9'u alt gelir grubunda idiler. Priştine Müslümanlarının alt, orta ve üst gelir grubuna göre mahallelere olan dağılımı aşağıdaki tabloda detaylı bir biçimde görülebilir:

Mahalle Adı	Alt Gelir Grubu Oranı %	Orta Gelir Grubu Oranı %	Üst Gelir Grubu Oranı %	Hane Sayısı
Yarar Çeribaşı	42,1	39,5	18,4	39
Piri Nazır	51,4	45,7	2,9	35
Alaaddin	44	43,1	12,9	109
Hasanbey	42,6	44,4	13	54
Cami-i Sagir	22,2	63	14,8	27
Hasan Emin	57,4	36,1	6,5	61
Hatuniye	59,5	35,4	5,1	79
Yusuf Çelebi	87	13	..	69
Mehmetbey	75,9	20,7	3,4	29
Ramazaniye	63	34,8	2,2	92
Yunus Efendi	50,4	42,7	6,9	117
Cami-i Kebir	37,3	37,3	25,4	67
TOPLAM	54	37	9	778

Tablo II. Priştine Müslümanlarının Gelir Gruplarına Olan Dağılımı

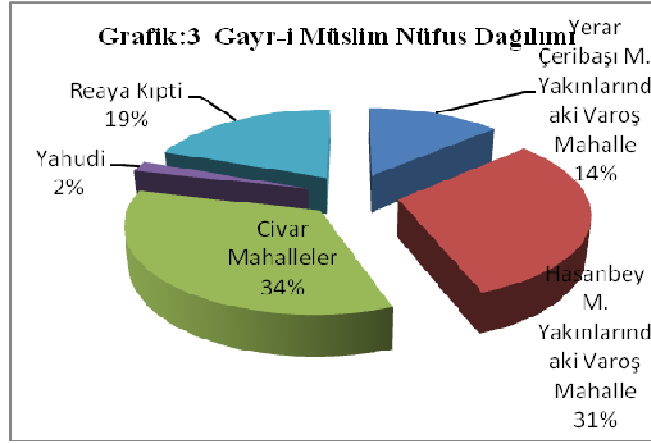
Priştine Temettuat Defterinde “reaya”¹¹ olarak kaydedilen ve 239 haneden oluşan Hıristiyanların büyük kısmı Hasan Bey Mahallesi yakınılarındaki Mahalle-i Varoşi’dedir. Burada toplam 94 Hıristiyan hane vardır. Bu da ortalama 470 kişi demektir. Yerar Çeribaşı yakınılarındaki Mahalle-i Varoşi’de ise 41 hane Hıristiyan mevcuttur. Kalan 104 hane Hıristiyan ise ayrı mahallelerde yerleşmişlerdir. Priştine şehrinde yaşayan diğer bir grup ise Yahudiler ve Kıptilerdir.¹²

Gayr-i Müslim nüfusun çoğunluğunun alt gelir grubuna dâhil olduğu ve Kıptilerin de şehrin en alt seviye gelire sahip kesimini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Kıpti hane reislerinin gelirlerine baktığımızda, gelirlerinin 200 ile 500 kuruş arasında değiştiği görülmektedir. Gayr-i Müslim nüfusun gelirlerine ve nüfuslarına göre dağılımı aşağıdaki grafiklerde gösterilmiştir.

¹¹ Reaya terimi 19. yüzyılda genel olarak resmi anlamda Hıristiyanlar için kullanılıyordu. Oysa pratikte, reaya özellikle Ortodoks Hıristiyanlar-Bulgarlar, Rumlar, Sırp lar ve Ulahlar anlamına geliyordu. Bk. (Karpat 2003: 154).

¹² “Kıpti” kelimesi Müslümanların Mısır’ı fethetmesi ile Mısır’da yaşayan Hıristiyanlara verilen bir ad olmuştur (Erdem 1997: 144). Sözlük anlamı ise aslen Hindistan’dan gelme olan ve Avrupa’nın bazı cihetlerine Mısır’dan geçerek giden Çingenelelere verilen addır. Bk. Şemseddin Sami 1317: 1050). Ayrıca bk. İslam Ansiklopedisi, “Kıptiler” 1997: 716-733).

Priştine'nin nüfus yapısı incelendiğinde 19. yüzyıl ortalarında 1145 hanenin bulunduğu ve ortalama 5725 kişinin yaşadığı tahmin edilmektedir¹³. 1145 hanenin 778'i Müslüman, 63'ü İslami Kıptiyan 239'u Hıristiyan, 6'sı Yahudi, 59'u reaya namında Kıptiyan'dır. Genel olarak bakıldığında Priştine'deki, toplam nüfusun % 73,5 ini Müslümanlar, % 26,5'ini ise gayr-i Müslimler teşkil etmektedir. İslami Kıptiyanlar da dâhil edildiğinde Müslümanların gayr-i Müslimlere oranı % 74'e çıkmaktadır.

2. Şahıs Adları ya da Lakapları

Temettuat defterlerinde verginin esas olduğu hane reislerinin isimleri yazılırken genelde İbrahim oğlu Sadık gibi çok kere "oğlu" kelimesi tercih edilmiştir. 1256'daki Temettuat defterlerinde şahısların isimleri ile birlikte eşkâllerinin de verildiği görülmüşse de 1261 (1845) yılında tanzim edilen Temettuat defterlerinde bu fiziksel özelliklerine pek rastlanmamıştır (Kütükoğlu 1995: 398).

¹³ Temettuat defterlerini esas alarak bir yerleşim yerindeki tahmini nüfusu tespit etmek mümkündür. Tarih araştırmacıları, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir hanedeki nüfus sayısı hakkında farklı görüşler ortaya koyarak, gerçek nüfus sayısına ulaşabilmek için her hanenin 3,4,5,6 gibi değişik rakamlarla çarpılmak suretiyle elde edilebileceğini ifade etmişlerdir. Bu konudaki ortak görüş bir hanenin ortalama nüfusunun beş kişi olduğu esas alınarak bulunacağı şeklindedir. Bu çalışmada da elde edilen ortalama nüfus hane sayısının 5 ile çarpılması sonucu elde edilmiştir. Bk. Ömer Lütfü Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi" Türkiyat Mecmuası, X 1953, ss. 11-12; Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, İstanbul 1979, Sayı 32, ss. 331-348.

Priştine kazasına ait Temettuat Defteri de 1261 (1845) tarihli olduğundan bu defterde hane reislerinin isimleri, Mehmet oğlu Süleyman gibi gayet sade bir şekilde kayıt edilmiştir. Bu defterde şahısların eşkâllerinden ya da sülale lakaplarından bahsedilmemiştir. Kayıtlı olan lakaplar ise Hacı, Derviş, Kara gibi halk arasında yaygın olarak kullanılanlardır. Bu yüzden bu defterden yola çıkarak akrabalık ilişkilerini ortaya koymak zor ise de, alt alta yazılan kayıtlarda kardeş ya da oğul ilişkisini bir dereceye kadar tespit etmek mümkündür. Örneğin Pir Nazar Mahallesi'nde Hasan oğlu Behram Kâhya ve Hasan oğlu Mazlum alt alta kayıt edilmişlerdir.

Priştine şehrinde bu dönemde Müslümanlar arasında en çok kullanılan isimler Ahmet, Mehmet, Ali, Hasan ve Hüseyin'dir. Bunun yanında az da olsa Zeynullah ve Behram gibi isimler de vardır. Priştine'de hane reislerinin sahip oldukları isimlerin toplam hane reisi sayısına oranı aşağıdaki gibidir.

Ali	Mustafa	Süleyman	Ahmet	Hüseyin	İbrahim	Mehmet	Hasan	Salih	Osman	Salim	Said	Ömer
36	35	35	28	27	27	24	24	19	14	14	13	8
% 4,6	% 4,5	% 4,5	% 3,6	% 3,5	% 3,5	% 3,1	% 3,1	% 2,4	% 1,8	% 1,8	% 1,7	% 1

Tablo III. Priştine'de En Çok Kullanılan İsimler

Priştine şehrindeki Müslüman Kıptilerde en çok rastlanılan isimler yine Ali, Mustafa, Hasan ve İbrahim'dir. Reaya Kıptiler de ise Niko, Kirko, Anto, Milo, İstoyan, Nikola, Petre gibi isimler kullanılmaktadır. Hıristiyan tebaa arasında herhangi bir ismin yaygın olarak kullanıldığını söylemek oldukça güçtür. Burada yaşayan 239 Hıristiyan hane reisinin isimleri çeşitlilik göstermektedir. En çok kullanılanları belirtmek gerekirse 15 kişi Jive, 10 kişi Petro, 5 kişi Marko, 4 kişi İstave, 4 kişi Maksim ismine sahiptir.

Müslümanlar arasında en çok kullanılan sıfatlar Molla, Derviş ve Hacıdır. Hane reislerinin kendisi ya da babasında Derviş lakabı olan 18, Hacı lakabı olan 39, Molla lakabı olan 44 kişi vardır. Gayr-i Müslim ve Kıptilerde ise herhangi bir lakap ya da sıfat kullanılmadığı gözükmektedir.

Müslim ya da gayr-i Müslimlerin birçoğunda hane reislerinin ismi deftere yazılırken buraya gelmeden önceki yerlerinin ismi de sıfat olarak belirtilmiştir. Garabofça'dan gelme Halil, Lokar karyesinden gelme Mirko zımmi, Hertice karyesinden gelme Osman oğlu Ömer, Yanove'den gelme Süleyman oğlu Emin, İşkodralı Bekir oğlu Recep gibi. Büyük bir

ihtimal ile yer isimleriyle zikr edilmeleri kendileri ile aynı ismi paylaşan şahıslarla karışıklık olmaması içindir. Priştine şehrinde yerleşen ve nereden geldikleri kayıtlı olan kişilerden en çok Neveberdeliler göze çarpmaktadır. Priştine kazası temettuat defterinde 15 kişinin Neveberde'den geldiği kesin olarak tespit edilebilmektedir.

3. Tarımsal Faaliyetler

Balkan yarımadasının tarıma elverişli geniş arazilerinin olması Priştine'nin de verimli ve çeşitli ürün yelpazesine sahip olduğunu göstermektedir. 19. Yüzyılın ortaları itibariyle bu araziler yeterince işlenemeyip, yeni teknolojik gelişmelerle uyum sağlanamadığından ve yetiştirilen ürünler ihracata dönük olmadığından ancak halkın kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeydeydi. Priştine şehrinde tarımsal faaliyetlerin içerisinde bağcılık yaygın olsa da, buradaki bağlar çok verimli olmadığından, şarap imalatına uygun değildi. Üretilen üzümler yalnız kurutulularak kışın çerez niyetine tüketilirdi (Ağanoğlu 2000: 187).

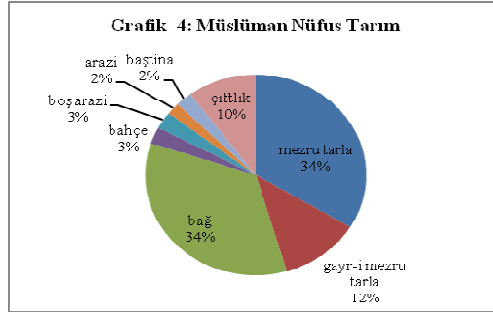
Priştine temettuat defterinde hane reisleri ile birlikte verilen toprak miktarı, tarımdan elde edilen gelirler,(ekilebilen tarlalar¹⁴, bağlar çayırklar gibi) şehirdeki tarımsal faaliyetleri sayısal verilerle ifade etmemize imkân sağlamaktadır. Bu sayısal değerleri aktarırken burada yaşayanları Müslim, gayr-i Müslim ve Kıpti olarak ayırıp belirtilmesi uygun bulunmuştur. Buna göre; Müslüman halka ait topraklardan 1066 dönüm mezru tarla (yani ekilmiş olan), 373 dönüm gayr-i mezru tarla, 87 dönüm boş arazi vardır. Ayrıca Müslümanlara ait 1096,5 kıta bağ, 86 kıta bahçe, 61 kıta işlenmeye hazır arazi, 75,56 kıta baştina¹⁵ bulunmaktadır. Şehirde Müslümanların ev ekonomisine katkıda bulunan küçük ölçekli bahçeler yanında, tarla ve bağın çokluğu da dikkati çekmektedir. Priştine şehrinde yaşayanların çoğunlukla bağcılık ile uğraştığı görülmektedir. 778 hane

¹⁴ Temettuat defterlerinde ekili-dikili tarlalar mezru tarla, kiraya verilmiş ya da o yıl ekilmemiş tarlalar da gayr-ı mezru tarla olarak ifade edilmiştir. Ekili tarlalar nadasa bırakılan ya da kiraya verilen tarlalara oranla çok daha fazladır. Priştine kazası temettuat defterinde mevcut mezru tarlalarda hangi ürünün yetiştirildiği açık olarak belirtilmemektedir. Buralarda hububat ve diğer tarla bitkilerinin yetiştirildiği tahmin edilmektedir. Kiraya verilmiş olan tarlaların yıllık kira bedelleri kayıtlarda belirtilmiştir. Hane reisinin ne kadar ürün aldığı belirtilmemiş ise de elde ettiği ürün üzerinden ne kadar öşür ödeyeceği kayıtlarda mevcuttur.

¹⁵ Hükümet arazisinden tapu ile intikal eden tarla. Bk. Ş.Sami, Kamus-ı Türkî, s. 265. Ayrıca Balkan köylü aile çiftliği ile Osmanlılardan önceki statü ve hizmet yükümlülükleri Osmanlı döneminde de devam eden Hristiyan grupların ellerindeki toprağa baştina denilmektedir. Bk. Doğan YÖRÜK, a.g.m., s. 631.

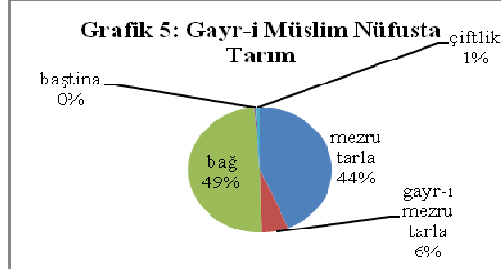
reisinin % 25'i sadece bağcılık ile uğraşırken, % 40'ı diğer tarımsal faaliyetler ile birlikte yine bağcılık ta yapmaktadır. % 15'li bir dilim içerisinde yer alan Müslüman halkın tarla ya da çiftliği bulunmaktadır. Geriye kalanlar ise (% 20) herhangi bir tarımsal faaliyetle meşgul değildir. Müslümanlardan 49 hane reisinin baştinası bulunmaktadır. Baştına sahibi olanların çoğunun mezru tarlası bulunmadığı gibi, bunlar resmi görevliler (tumarlı süvari, imam, zaptiye, sekban, muhtar, kâtip, harem kâhyası, müezzın gibi) olup, çeşitli hizmetlerde çalışmaktaydılar. Bütün bu verilerden Priştine'deki Müslümanların % 80'inin tarımla uğraştığını anlamaktayız.

Müslümanların elde ettiği toplam yıllık 677.171 kuruş gelirin 71.031,5 kuruşu tarımdan elde edilmektedir. Bu da yıllık gelirin % 10,5'una denk düşmektedir. Hane reislerinin Priştine yakınlarındaki köylerde sahip oldukları 319,5 adet çiftliklerini de ilave ettiğimizde, tarımdan elde edilen gelir 176.238,5 kuruşa, bu gelirin diğer gelirlere oranı ise % 26'ya yükselmektedir. Şehirde yaşayan Müslüman nüfusun sahip olduğu arazilerin dağılımı aşağıdaki grafikte belirtilmiştir

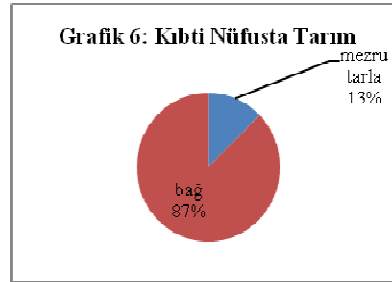

Şehirde Müslümanların ev ekonomisine katkıda bulunan küçük ölçekli bahçeler yanında tarla ve bağın çokluğu da dikkati çekmektedir. Şehirde yaşamalarına rağmen Priştine halkı topraktan kopmamış, işlediği ya da kiraya vererek gelir elde ettiği toprakla bağını koparmamıştır. Gayr-i Müslümlere (Burada gayr-i Müslim kelimesi ile ifade etmek istediğimiz Yahudiler ve Hıristiyanlar olup, Kıptiler ayrıca ifade edilecektir) ait bütün toprakların 159 dönümü mezru, 22 dönümü gayr-i mezru tarladır. Bundan başka 178 kıta bağ ve 1,5 kıta baştına vardır. 244 hane ehl-i zimmet'ten (Yahudiler ve Hıristiyanlar) % 27'sinin sadece bağı, % 8'inin tarlası, % 8'inin ise hem tarlası hem de bağı vardır. Bu veriler ışığında gayr-i Müslümler içerisinde bağcılığın diğer tarımsal faaliyetlere göre daha çok yapıldığını söylemek mümkündür. Priştine şehrinde yaşayan Yahudiler arasında altı hanenin ekilebilir tarlası ve bağı bulunmayıp, üç hane reisinin ise sadece bağı vardır. Gayr-i Müslümlerin yıllık 118.833,5 kuruşun 13.117 kuruşu tarımdan elde edilmektedir. Bu da yıllık gelirin

yaklaşık % 11'ini oluşturmaktadır. Gayr-i Müslimler, Müslümanlar kadar olmasa da tarım gelirine sahiptirler. Gayr-i Müslimlerin % 57'sinin herhangi bir bağı ya da tarlası yoktur. Buna göre; Priştine şehrinde yaşayan gayr-i Müslim nüfusun sahip olduğu arazilerin dağılımı aşağıdaki grafikte ifade edilmiştir.

Şehirde yaşayan diğer bir grupta Kıptilerdir. Bunlar kendi içlerinde Müslüman ve reaya olarak 2 gruba ayrılmış olup, buradaki reaya kelimesi gayr-i Müslim Kıptileri ifade etmektedir. Kıptilerin diğer gruplara oranla daha az tarımsal faaliyet içinde buldukları dikkati çekmektedir. Müslüman Kıptilerin 17 kıta bağı olup, mezru tarlaları bulunmamakta idi. Bu bağlardan elde ettikleri gelir ise 255 kuruştur. Reaya, toplam 4,5 dönüm mezru tarladan 220 kuruş, bağcılıktan ise 197 kuruş gelir elde etmişlerdir. Priştine şehrinde yaşayan Müslüman Kıptiler ile reayanın nüfusun sahip olduğu arazilerin dağılımı aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Genel bir değerlendirme yapılırsa, Priştine halkının bağcılık ve bahçe işlerine daha fazla ilgi göstermelerinin sebebi elde ettikleri ürünlerin, diğer tarım ürünlerine göre daha kolay satılabilme imkanına sahip olmalarıdır.

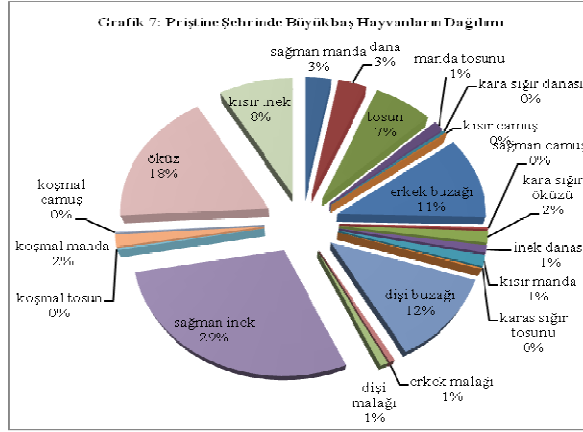
4. Hayvancılık

Nefs-i Priştine'de tarım kadar etkili olmasa da hayvancılığın da önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Kayıtlardan anlaşıldığına göre şehirde küçükbaş ve büyükbaş hayvan yetiştiriciliği vardır. Bundan başka ailelerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kümes hayvanları yetiştir-

tirdikleri bunların gelir getiren bir niteliğe sahip olmadığından kayıtlarda yer almadığı düşünülebilir.¹⁶

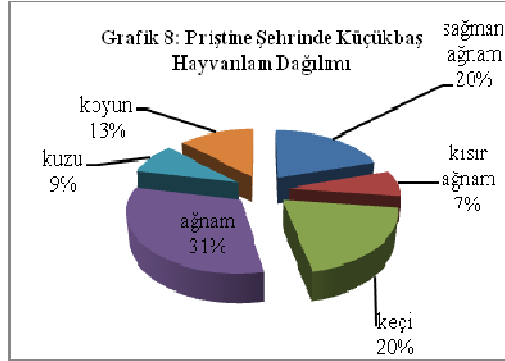
Hayvancılığı incelerken konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, hayvancılığı, 4 başlık altında incelemek mümkündür. Birinci grupta büyükbaş hayvanlar (öküz, inek, manda, camuş vb), ikinci grupta yük ve binek hayvanları (kısarak, at, merkep, beygir vb), üçüncü grupta, küçükbaş hayvanlar (koyun, keçi vb) ve dördüncü grupta ise arı yetiştiriciliği vardır.

Aşağıdaki grafikte de görüleceği üzere, büyükbaş hayvanların sayısı küçükbaş hayvanlara göre daha fazladır. Büyükbaş hayvanlar genel olarak eti, sütünün yanında tarla sürümünde de kullanılmakta olup, bunların güç ve maddi değerleri diğerlerine göre daha belirgindir. Hanelerde en çok var olan büyükbaş hayvan, öküz, sağman inek, erkek ve dişi buzağı olup, sağman camuş ve sağman manda en çok hâsılatı olan hayvanlardır. Temettuat defterinde sağman manda ve sağman camuşun yıllık hâsılatı 45'er kuruş iken; kısarak ve sağman ineğin yıllık hâsılatı 15'er kuruş olarak kaydedilmiştir. Bu bilgiler ışığında Priştine'de toplam 2849 adet büyükbaş hayvan vardır. Büyükbaş hayvanlar arasında da en çok sağman ineğin yetiştirildiği görülmektedir. Büyükbaş hayvanların dağılımı aşağıdaki grafikte belirtilmiştir.

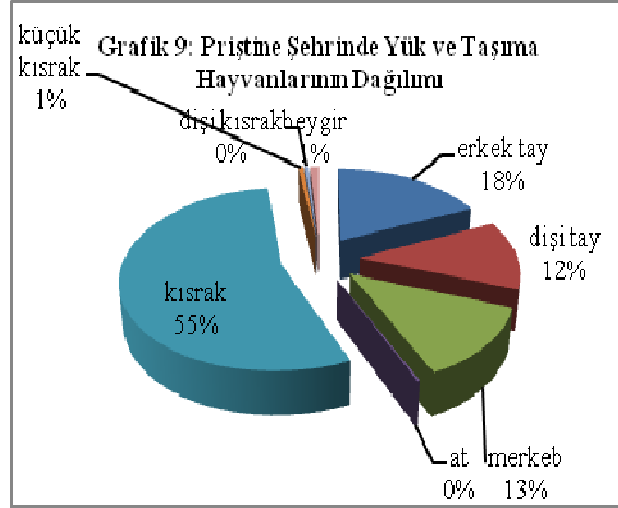
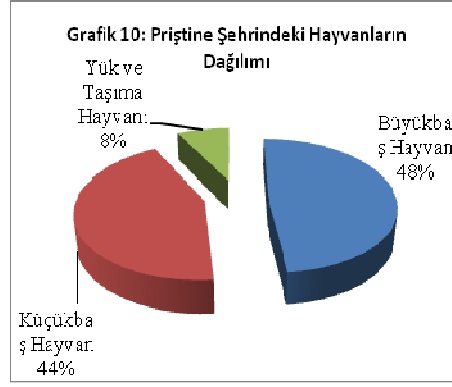
¹⁶ Temettuat defterlerinde gayr-i menkullerden sonra hane reislerine ait hayvanlar yazılmıştır. Kayıtlar da her hanede hangi hayvandan kaçar tane olduğu ve bunların gelir getirenlerinin hâsılat-ı senevîsi kuruş cinsinden belirtilmiştir. Böylece bir kazada en çok hangi hayvanın yetiştirildiği ve bunlardan ne kadar gelir elde edildiğini tespit etmek mümkündür. Mesela Priştine'de sağman inek 15, manda ineği 45, koyun ve keçi 4'er, arı kovanları ise 15 kuruş olarak sabitlenmiştir.

Şehirde büyükbaş hayvanlardan sonra en çok yetiştirilen hayvanlar küçükbaş hayvanlardır. Bu defterde sağman ağnam ve ağnam başlıkları altında koyunların tasnifinin yapılmış olması ile neyin ifade edildiği anlaşılmamaktadır. Bu grupta yıllık gelirler dikkate alınarak yapılmış ve ağnamın 3 kuruş, sağman ağnam, koyun ve keçinin 4 kuruş, kısır ağnamın ise 2 kuruş yıllık hâsılatı olduğu ifade edilmiştir. 1845 yılında Priştine şehrinde toplam 2561 adet küçükbaş hayvan sayısı mevcuttur. Bu küçükbaş hayvan dağılımı Müslümanlar ile Hıristiyanlara ait olup, Kıptilere ve Yahudilere ait herhangi bir küçükbaş hayvan kaydına rastlanılmamıştır. Priştine şehrinde mevcut küçükbaş hayvanların dağılımı ve oranları aşağıdaki grafikte belirtilmiştir.

Müslim ve gayr-i Müslimler arasında Yük ve binek hayvanları halkın yük ve ulaşım ihtiyaçlarının giderilmesinde oldukça önemlidir. Bu hayvanlar içerisinde en çok kısırak kullanılmaktadır. 1845 yılında Priştine'de 461 adet yük ve binek hayvanı kaydedilmiştir. Bu hayvanların yıllık toplam geliri 3886 kuruş olarak belirtilmiş olup, bu gelir sadece kısırak ve merkeplere aittir. Müslüman hanelerde toplam 25 adet merkep kayıt edilmiştir. Burada tay ve beygirlerin gelirlerinin belirtilmemiş olması, ailelerin bu hayvanları kendi ihtiyaçları için kullanmalarıyla açıklanabilir.

Kıptilerde yük ve binek hayvanı olarak merkep daha çok kullanılmaktadır. 122 hane Kıpti'nin 32'sinde bir ve birden fazla merkep bulunmaktadır. Kıptilerin daha çok odunculuk ve kömürcülük gibi taşımacılığa ait meslek dallarıyla uğraşıyor olmaları, merkep sayısının fazla olmasıyla açıklanabilir. Priştine şehrinde bulunan hayvanların genel ve cinslerine göre dağılımı aşağıdaki grafikte sunulmaktadır.

Priştine şehrinde yaşayan Müslümanların hayvancılıktan elde ettiği yıllık gelir 20.790,5 kuruştur. Bu oran yıllık gelirin % 3'üne denk gelmektedir. Gayr-i Müslimler hayvancılıktan yıllık 4513,5 (yıllık gelire oranı % 3,7) kuruş, Kıptiler ise 315 (yıllık gelire oranı 1,17) kuruş elde etmektedir. Bu sayılar hayvancılığın ailelerin ekonomik durumlarında çok da etkili olmadığını göstermektedir.

Arıcılık, diğer gruplar kadar olmasa da halkın gelir kaynakları arasında yer almaktadır. Temettuât defterinde kayıtlı Müslümanlardan 38, gayr-i Müslimlerden 7 hanede toplam 196 adet arı kovanı kaydedilmiştir. Bu kovanların 160'ı Müslümanlara, 36'sı ise Hıristiyanlara aittir. Kıpti ve Yahudi hanelere ait arı kovanı bulunmamaktadır. Arı kovanının bir adedinin yıllık hâsılatı temettuât defterinde 15 kuruş olarak belirtilmiştir. Müslüman nüfusun 160 adet arı kovanından elde ettiği yıllık gelir 2422,5 kuruştur. Bu rakam Müslümanların elde ettiği yıllık gelirin yaklaşık %

0,3'ü kadardır. Ehl-i Zimmet'in ise arıcılıktan elde ettiği gelir 340 kuruştur. Bu da yıllık gelirlerinin yaklaşık % 0,2'sine denk düşmektedir.

5. Gayri Menkuller

Priştine temettuat defterinde kişilerin sahip olduğu mülkler kiraya verilmiş ise kira geliri, kendisi burayı işletiyorsa yıllık hâsılatı ayrı ayrı kaydedilmiştir. Ayrıca değirmen, dükkân, han gibi bazı mülklerde hisse sahiplerinin sahip oldukları hisse oranları detaylı bir şekilde verilmiştir. Priştine şehrinde 30.25 han hissesi, 359 dükkân hissesi ve 76,8 değirmen hissesi kaydedilmiştir. Bunların topluluklar itibariyle dağılımı ise; Müslümanlara ait 349 adet dükkân hissesi mevcuttur¹⁷. En çok Cami-i Kebir Mahallesinde, 154.33 dükkân hissesi bulunmaktadır. Bu mahalle de kişi başına % 2,3 dükkân hissesi düşmekte ise de bu dükkânların 119'u Kaymakam Abdurrahman Paşa'ya ait olduğundan ortalama bir fikir edinmek mümkün değildir.

Priştine şehri dışında yaşayanların da şehir de olan mülkleri temettuat defterinde kaydedilmiştir. Örneğin İşkodralı tüccar Marko'nun satın aldığı 1 han, Üsküp Eyaleti Prizrin Sancağı kazalarından Yakova'da ikamet eden İbrahim ve kardeşinin 11 adet terzi, bakkal, bezirgân ve kuyumcu dükkânları bulunmaktadır.

Han ve değirmen hisseleri Müslümanlara ait olup, bu hisselerin tamamı şehir içerisinde yer almamaktadır. Bu yüzden Priştine şehrinde kaç tane han ve değirmenin olduğunu tam olarak belirlenememektedir. Yerar Çeribaşı Mahallesi 1 no'lu hane de ikamet eden Mehmet Bey oğlu Davud Bey'e ait 1 kıta hanın Konuh köyü ile bu mahallede 31 numaralı hanede bulunan Hüseyin oğlu Davud Beleşine'nin bir adet taş değirmeni'nin Beleşine köyünde olduğu örnek olarak gösterilebilir.

Priştine şehrinde yaşayan Müslüman hanelerin dükkân, han, değirmen gibi gayr-i menkullerinden elde ettikleri yıllık hâsılat ve kira gelirlerinin toplamı 84.649 kuruştur. Bu da yıllık gelirlerinin % 12,5'una denk düşmektedir. Gayr-i Müslimler ise toplam 10 adet dükkândan 830 kuruş gelir elde etmektedir. Bu da yıllık gelirlerinin % 0,6'sıdır.

6. Vergi

Priştine temettuat defterinde bir yıl içinde mükellef hane reisi tarafından ödenen bir tür gelir vergisi olan "vergi-yi mahsusa"nın kuruş olarak miktarı hane reisinin mesleği belirtildikten sonra yanına "sene-i sabı-

¹⁷ 1896 (H. 1314) tarihli Kosova vilayeti salnamesinde Priştine şehrinde 500'ü aşkın dükkân ve mağaza, 2 otel, 10 han, 2 büyük, bir küçük hamam olduğu belirtilmiştir (Ağanoğlu 2000: 189).

kada vermiş olduğu vergi” şeklinde kaydedilmiştir. Yıllık vergiyi vermeyen resmi görevliler dışında Müslüman hanelerin hepsinde sene-i sabıkada vermiş oldukları verginin gelirleri ne olursa olsun 12 kuruş vergi belirtilmiştir. Vergiden muaf olan imam, sakat, çocuk vs. ise yine defterde kayıtlıdır. Müslüman mahallelere göre vergi mükelleflerinin ödediği toplam yıllık vergi miktarı ve bunların yıllık gelirlerine olan dağılımı aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Mahalle İsmi	Toplam Vergi	Yıllık Toplam Gelire Oranı	Mahalle İsmi	Toplam Vergi	Yıllık Toplam Gelire Oranı
Yerar Çeribaşı M.	444	1,1	Hatuniye M.	900	1,9
Pir Nazar M.	408	1,7	Yusuf Çelebi M.	792	3,4
Alaaddin M.	1224	1,4	Mehmetbey M.	324	2,4
Hasanbey M.	636	1,2	Ramazaniye M.	1008	2,0
Cami-i Sagir M.	312	1,0	Yunus Efendi M.	1332	1,4
Hasan Emin M.	696	1,4	Cami-i Kebir M.	636	0,4

Tablo IV. Toplam Vergilerin Yıllık Mahallerin Toplam Yıllık Gelirlerine Oranı

Gayr-i Müslimlerde ise durum biraz farklıdır. Bilindiği gibi cizye gayr-i Müslim vatandaşın tamamından alınmaz. Cizyenin alınabilmesi için zimmet ehlinin akıllı, hür, sağlıklı 11 ile 65 yaş arası erkek mükellefler olması ve bunun üç ayrı grupta (ala, evsat, edna) alınması, mükelleflerin bedeni arızalarının da (yaşlılık, körlük, çolaklık) dikkat edilmesi ile ödeyecekleri vergi miktarında indirimle gidilmekteydi. Kadın ve çocuklardan cizye vergisi tahsil edilmemekteydi (Kazıcı 2005: 46). Priştine temettuat defterinde gayr-i Müslim hane reisinin ismi ve mesleği kaydedildikten sonra cizye kaydı esas alınarak sene-i sabıkada vermiş olduğu verginin ala, evsat ve edna cinsinden miktarı yazılmıştır. Gayr-i Müslimlerin 148’i edna, 75’i evsat ve 8’i ala cinsinden vergi ödemekteydi. Buna göre Priştine şehrinde gayr-i Müslimlerin ödedikleri yıllık toplam vergi 7496,5 kuruştur. Bu rakam yıllık gelirlerinin % 6,3’üne denk düşmektedir.

Kıptilerde ise Müslim ya da gayr-i Müslim ayrımı yapılmaksızın Müslümanların ödediği vergi miktarı alınmıştır. Reaya Kıptiler, diğer Hıristiyan ya da Yahudi halk gibi cizye ödememişlerdir.¹⁸ Priştine şehrin-

¹⁸ Kemal Karpat, Osmanlı Devleti’nin Çingenelerden çoğu zaman ne askere alındığını ne de vergiye tabiye tutulduklarını söylemektedir (Karpat 2003: 67). Priştine temettuat defteri de bunu doğrular niteliktedir. Çünkü bu kayıtlara göre reaya namında olan Kıptiler de aynen Müslümanlar gibi vergi ödemişler, Hıristiyanlar gibi cizyeye tabi tutulmamışlardır.

de yaşayan Kıptiler toplamda 1464 kuruş vergi ödemişlerdir. Bu vergi miktarı yıllık gelirlerinin % 5,5'ini oluşturmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin Priştine şehrinden elde ettiği vergilerden biri de öşür vergisidir. Priştine'de Müslüman veya gayr-i Müslim ayrımı yapılmaksızın herkesten eşit olarak 1/10 oranında vergi alınmıştır. Öşür, mezru tarlalardan elde edilen gelir üzerinden hesaplanarak bu defterde mükellefin tahsil edilen gelirinden düşülmüştür. Priştine şehrinde Müslümanlardan 1845 yılında 5224 kuruş öşür vergisi alınmıştır. Bu vergi miktarı toplam gelirlerinin % 0,7'sidir. Gayri Müslimlerden alınan öşür miktarı ise 1176,5 olup, bu miktar gayr-i Müslimlerin yıllık toplam gelirlerinin % 0,9'una karşılık gelmektedir. Bu rakamlara göre Osmanlı Devleti'nin vergi-i mahsusa ve öşür olarak Priştine şehrinden bir senede aldığı vergi miktarı toplam 26.149 kuruştur.

7. Esnaf ve Sanatkârlar

Osmanlı şehirlerinde esnafın faaliyetleri loncalar tarafından sıkı bir biçimde kontrol altında tutuluyordu. Bu kurumlar sadece Hıristiyan ya da Müslümanlardan oluşabildiği gibi, karma da olabiliyordu. Bu kurumun amacı pazarın ihtiyaç duyduğu ürünlerin üretilmesi için adil bir iş bölümü sağlanması idi. Esnaf teşkilatının hiyerarşik yapısında ustabaşılar, çırak ve kalfaların eğitilmesinde önemli bir görev üstlenmişlerdir (Jelavich 2006: 67-68). Aynı işi yapan sanat kollarının bir arada teşkilatlanmasını ifade eden klasik Osmanlı esnaf teşkilatı yapılanmasını Priştine şehrinde de görmek mümkündür. Burada ekmekçi dükkânlarının faaliyet gösterdiği bir un pazarı, tuzun satışının yapıldığı bir tuz pazarı, lüleci, bezirgân, terzi ve saraç çarşıları da vardır (Terzi 2006: 284).

Temettuat defterinde mevcut olan kayıtlara bakılarak elde edilebilecek bilgilerden birisi de Priştine'de faaliyet gösteren çok çeşitli meslek gruplarının tespit edilmesidir. Bu veriler şehrin sosyal yapısının aydınlatılmasına önemli katkılar sağlamıştır. Böylece Priştine şehrinde yaşayanların hangi işlerle uğraştıkları ve buradan elde ettikleri gelirler hakkında bir sonuca varmak mümkündür. Buradaki meslek dallarını gruplandırmak gerekirse birinci grupta tarım ve hayvancılıkla uğraşanlar (bahçıvan, bostancı, rençber, seyis, ziraatçı vb.) ikinci grupta sanayi ve ticaret ilgili mesleklerle uğraşanlar (arabacı, debbağ, çilingir, bakkal, dülger, kömürcü, lüleci, terzi, saraç, berber, kasap vb.) üçüncü grupta işçiler (hizmetkâr, yanaşma vb.), dördüncü grupta resmi görevliler (muhtar, tımarlı süvari, sekban, zaptiye, subaşı, vb.) beşinci grupta ise herhangi bir mesleğe sahip olmayanlar (işsiz, çocuk, sakat, yaşlı, kadın vb) vardır. Müslümanlarda tarım ve hayvancılıkla uğraşan hane reislerinin toplamı 128'dir. Bu oran Müslümanlarda toplam hane reisinin % 16,4'üdür. Bu sayının içerisinde en fazla ziraatçılar yer almakta olup, bunların sayısı 40'a ulaşmakta, bun-

dan başka ise 27 bahçıvan, 14 bostancı yer almaktadır. İkinci grupta sanayi ve ticaret ile ilgili mesleklerle uğraşanlar vardır. Bunların sayısı ise 337'dir. Bu grup Müslüman hane reislerinin % 43,3'ünü oluşturmaktadır.

Bu grupta en fazla arabacı, tüccar, bakkal, terzi, yemenici, araba kiracısı, debbağ (derici), lüleci, berber vardır. Üçüncü grupta işçiler vardır. Bunların sayısı ise 69'dur. Bu hizmet grubu defterde çapacı, hizmetkâr, yanaşma (değirmen yanaşması, kahveci yanaşması) vs. olarak kaydedilmiştir. Bu hizmet grubundakiler Müslümanların % 8,8'ini teşkil etmektedirler. Dördüncü grupta 163 adet idari, askeri, sosyal ve dini alanlarda görev yapanlar vardır. İdari görevliler (kaymakam, kadı naib, yazıcı, muhtar, subaşı kâhya vb), askeri görevliler (tımarlı süvari, zaptiye, sekban, zabıta vs.) dini görevliler (İmam, Müezzın, Hatip vb), ilmiyedeki görevliler (müderriş, molla)'dir. Askeri ve idari görevliler Müslüman hanelerin % 20'sini oluşturmaktadır. Beşinci grupta ise herhangi bir mesleğe sahip olmayanlardan işsiz, alil (iş yapamaz durumda olan), talebe, çocuk, yaşlı, sürgün, bekâr, kadın vs. olmak üzere 79 hane reisi kaydedilmiştir. Bunlar Müslüman hane reislerinin yaklaşık % 10'udur. Bu verilerden de anlaşılacağı gibi Müslüman tebaa arasında sanayi ve ticaretle uğraşanların sayısı diğer meslek gruplarına göre çok daha fazladır. Bunun yanında Müslümanlar arasında yaygın olarak da arabacı, tüccar, ziraatçı, çapacı, bakkal ve terzi olanlar da çoğunluktadır.

Müslüman tebaanın uğraştığı (işsiz, kadın, hasta vs. dışında) 93 farklı meslek bulunmaktadır.

Meslek ismi	Sayı	Oran	Meslek ismi	Sayı	Oran	Meslek ismi	Sayı	Oran
Attar	2	0,3	Kasap	7	0,9	Yemenici Eskicisi	3	0,39
Araba İşletmecisi	2	0,3	Kâtip	2	0,3	Yemenici	18	2,31
Araba Kiracısı	20	2,6	Kır bekçisi	1	0,1	Yemenici cırağı	3	0,39
Arabacı	51	6,7	Kiracı	1	0,1	Prizren'den gelen	1	0,13
Arabacı ve Tımarlı Süvari	2	0,3	Kolağası	1	0,1	Yetim	2	0,26
Arabacı ve Çapacı	2	0,3	Köy imamı	1	0,1	Zabıta	4	0,51
Aşçı	1	0,1	Lüleci	14	1,8	Zabtiye	8	1,03
Ayakkarı	4	0,5	Meyve satıcısı	2	0,3	Ziraatçı	40	5,14
Bağban	2	0,3	Müderriş	1	0,1	Kadın	5	0,64
Bahçıvan	27	3,5	Müezzın	3	0,4	Kaymakam	1	0,13
Bakkal	34	4,4	Nalbant	11	1,4	Sığır çobanı	1	0,1
Berber	21	2,7	Rençber	5	0,6	Tımarlı süvari	73	9,4

Bostancı	14	1,8	Nüfus kayıt memuru	1	0,1	Tuz satıcısı	3	0,4
Boyacı	1	0,1	Saatçi	2	0,3	Tüccar	41	5,3
Bölükbaşı	1	0,1	Sakat	1	0,1	Tüfenkçi	1	0,1
Cami İmamı	2	0,3	Saraç	5	0,6	Türbe Hizmetçisi	1	0,1
Doğramacı	2	0,1	Saraç eskicisi	1	0,1	Yanaşma	1	0,13
Çapacı	40	5,1	Sekban	11	1,4	Yazıcı	7	0,9
Çeşmeci	1	0,1	Sermayedar	1	0,1	Dülger	3	0,4
Çiftlik Sahibi	14	1,8	Dükkân Yanaşması	1	0,1	Hallaç ve terzi	2	0,3
Çiftçi	4	0,5	Değirmen kahyası	1	0,1	Hamam natır	1	0,1
Çiftlik Kahyası	5	0,6	Dellal	1	0,1	Hancı	1	0,1
Çocuk	10	1,3	Derviş	1	0,1	Harem kahyası	1	0,1
Muhtar	4	0,5	Dilsiz ve natır	1	0,1	Hasta	3	0,4
Debbağ	15	1,9	Hatip	1	0,1			

Tablo V. Müslüman Hane Reislerinin Meslekleri ve Bunların Oranları

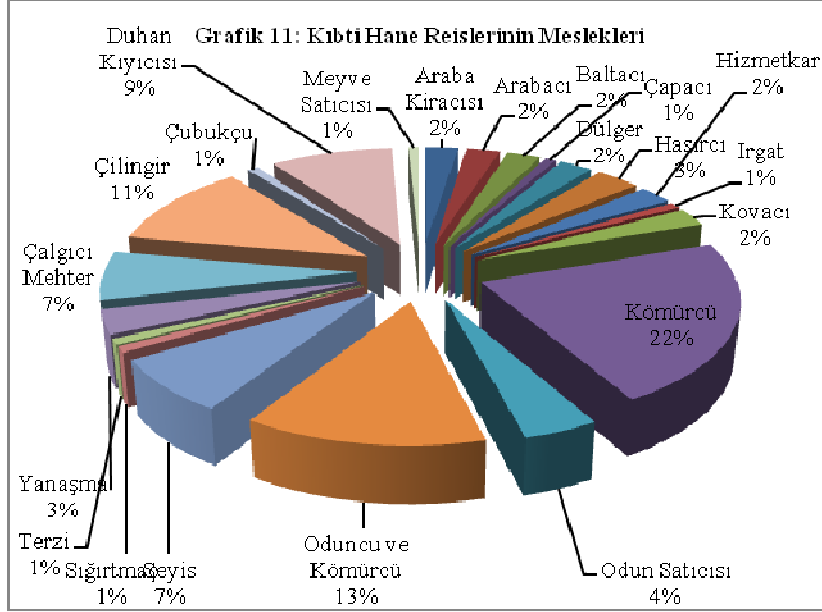
Priştine şehrinde yaşayan gayr-i Müslimlerin meslekleri arasında en çok yanaşma, hizmetkârlık, tüccarlık ve terziliğin olduğunu söyleyebiliriz. Bu grup gayr-i Müslim hane reislerinin % 64'ünü oluşturmaktadır. Bunu % 25'lik bir oranla işçi sınıfı takip etmektedir. Tarım ve hayvancılıkla uğraşanlar tebaa arasında oldukça az olup, gayr-i Müslim tebaanın % 7,7'sini teşkil etmektedir.

Gayr-i Müslim hane reislerinin meslekleri aşağıdaki tablodadır.

Meslek ismi	Sayı	Meslek ismi	Sayı	Meslek ismi	Sayı	Meslek ismi	Sayı
Arabacı	6	Meyhaneci	4	Mutafçı	5	Boyacı	5
Bakkal	10	Papaz	3	Abacı	3	Kürekçi	9
Bezirgan	4	Oduncu	1	Anbarcı	1	Irgat	5
Çapacı	8	Samancı	1	Aşçı	2	Kasap	9
Çarıklı	6	Semerci	1	Baltacı	3	Kestane Satıcısı	1
Ekmekçi	13	Sığır Çobanı	3	Bostancı	4	Kiremitçi	1
Hizmetkar	20	Simitçi	2	Çerçi	1	Kocabaşı	1
Terzi	24	Tuz satıcısı	1	Çeşmeci	1	Kömürcü	3
Tüccar	21	Tüfenkçi	2	Çilingir	1	Dülger	2
Yanaşma	26	Yemenici	1	Çoban	2	Hancı	4
Ziraatçı	10	Kalaycı	1	Çömlekçi	1	İşsiz	3
Araba Kiracısı	5	Kebabçı	2	Deri ve kürk boyacısı	1	Kürkçü	1

Tablo VI. Gayr-i Müslim Hane Reislerinin Meslekleri

Priştine şehrinde hem Müslüman olan hem de reaya namında olan Kıptilerde odun ve kömürcülük mesleğinin yaygın olarak yapıldığını görmekteyiz. Bunun yanında Kıptilerde çalgıcı-mehter, duhan (tütün) kıyıcılığı ve çilingircilik de yapılan diğer meslekler olarak sayılabilir. Kıptilerin tarım ve hayvancılıkla çok fazla uğraşmadıkları, mevcut temettuat kaydından anlaşılmaktadır. Kıptilere ait meslekler aşağıdaki grafikte detaylı olarak görülmektedir.

SONUÇ

Priştine temettuat defterinde yer alan kayıtların analizi bize şehrin sosyal ve ekonomik durumu hakkında aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Defterde mükellefler kayıt edilirken sehven olduğunu düşündüğümüz, kâtiplerden kaynaklanan küçük hesaplama hataları dikkati çekmektedir. Fakat bunun defterin içeriğini etkileyecek bir düzeyde olduğunu söylemek mümkün değildir.

1845 yılında Priştine, Müslümanların (% 74) gayr-i Müslimlere (% 26) oranla daha çok yaşadığı Üsküp eyaletinin önemli şehir merkezlerinden biridir. Priştine şehrinde yaklaşık 5725 kişi yaşamakta olup, bunların 4205'i Müslüman, 1490'ı gayr-i Müslim ve 30'u Yahudi idi.

Priştine şehrinde gelirlerin büyük bir kısmı Müslümanların elinde olup, bu toplam gelirlerin % 77'sini oluşturmaktadır. Müslüman nüfusun kişi başına düşen gelir ortalaması 870 kuruştur. Buradaki Müslümanların gelir dağılımına baktığımızda alt gelir grubu diyebileceğimiz (geliri 500 kuruşa kadar) grubun oranı % 54, orta gelir gurubu olanların (geliri 501 ile 1750 kuruş arasında) oranı % 37, üst gelir gurubu olanların ise (geliri 1751'den yukarı olanlar) nüfusun % 9'unu oluşturduğu görülmektedir. Bu verilerden hareketle, şehirde alt gelir grubunun diğer gruplara oranla nüfusun çoğunluğunu teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Gayr-i Müslimlerin yılda kazandıkları toplam 118.833,5 kuruştan kişi başına ortalama 485 kuruş düşmektedir. Alt gelir grubunda olanların, Müslümanlar gibi, kendi cemaatleri içerisinde nüfusun çoğunluğunu oluşturdukları dikkati çekmektedir. Gayr-i Müslimler % 76,5'i alt gelir grubunda, % 21,5'i orta, % 2'si ise yüksek gelir grubunda idiler. Kıptiler ise şehrin en alt gelirine sahip kesimini oluşturuyorlardı. Bunların gelirlerinin 250 ile 500 kuruş arasında değiştiğinden yaşam standardı bakımından çok alt düzeydedir.

Priştine'de yaşayanların çok çeşitli gelir kaynakları olduğu görülmektedir. Şehirleşmenin gereği esnaf ve sanatkârlığın diğer iş kollarına göre daha ön planda olduğu söylenebilir. Her hane sahibinin belli bir sayıda hayvana, bir miktar toprağa, bağa, bahçeye ve çiftliğe sahiptir. Bu da halkın şehirleşmekle beraber, topraktan kopamadıklarının bir işaretidir. Priştine şehrinde toprağın büyük bir kısmını Müslümanlar işletmektedir. Temettuat defterinde hangi ürünlerin yetiştirildiğinin kaydedilmemiş olması buradaki tarımsal faaliyetlerin tespitini güçleştirmektedir. Yetiştirilen hayvanların çeşitliliği, miktarı ve bunlardan elde edilen gelirler hayvancılık alanında daha detaylı bilgilerin tutulduğunu göstermektedir.

İncelediğimiz dönemde Priştine Osmanlı Devleti'nin nüfus artışı bakımından gelişmekte olan şehirlerinden birisidir. Tahrir kayıtları ile temettuat defteri kıyaslandığında bu düşüncemizin daha da netlik kazandığı anlaşılmaktadır. 15. ve 16. yüzyılda ortalama 1500 ve 2500 civarında olan nüfus, 1845 yılında 6000'e yaklaşmıştır. Priştine (H.1295/M.1878) yılında teşkil olunan Kosova vilayeti'nin merkezi yapılmış, bundan sonra daha da gelişerek 12'si Müslüman, 2'si varoş mahalle de olmak üzere 3690 haneye, nüfusu ise yaklaşık 19.000'e yükselmiştir.

Priştine'de nüfus artışına bağlı olarak meslek dallarının çeşitlendiğini söylemek mümkündür. Dikkati çeken diğer bir husus da Müslümanların tarım, ticaret ve el sanatları ile uğraşırken gayr-i Müslimlerin yardımcı iş kollarında faaliyet göstermeleridir.

Bütün bu bilgiler ışığında Priştine'nin gelişmekte olan bir yapı gösterdiği ve bunun 20. Yüzyıla aktarımı bakımından da süreklilik arz ettiğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Maliye Nezareti Temettuat Defteri

ML. VRD. TMT. d., Nr. 15465

Hatt-ı Humayunlar

Nr. 339/19419; 702/33766

İradeler

Meclis-i Vala (İ. MVL)

Nr. 1266; 1529

Salnameler

DS (Devlet Salnamesi), sene 1263, 1264, 1265, 1266.

Kitap ve Makaleler

ADALA, Adalet Bayramoğlu (2008), *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, İstanbul.

AĞANOĞLU, Yıldırım H. (2000), *1896 (Hicri 1314) Kosova Vilayeti Salnamesi (Üsküp, Priştine, Prizren, İpek, Yenipazar, Taşlıca)*, Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yay., İstanbul.

AĞANOĞLU, Yıldırım vd. (2007) *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, İstanbul.

ARIKBOĞA, Erbay, (1998), *Yerel Yönetimler, Katılım ve Mahalle Muhtarlığı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

ATEŞ, Ümit (2002), *Bursa Kazası Alişar, Gölcük, Seç, Akça ve Anarlıdere Köylerinin Temettuat Defterlerinin Tahlili ve Değerlendirmesi (H.1260-1261/M.1844-1845)*, Niğde, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

BARKAN, Ömer Lütfü (1953) "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi" *Türkiyat Mecmuası*, C. X, İstanbul, s. 1-26.

ÇADIRCI Musa (1970), "Türkiye'de Muhtarlık Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *Bellekten*, C. 34, S. 135, Ankara, s. 409-420.

ÇADIRCI, Musa (1997), *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara.

DUKA, Ferit (1990), "XV.-XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusunun İslamlaşması Süreci Üzerine Gözlemler", *OTAM*, S. 2, Ankara, s. 93-71.

- ERDEM, Mustafa (1997), “Kıpti Kilisesi Üzerine Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 36, Ankara, s. 143-178.
- ERGENÇ, Özer (2005), “Osmanlı Şehri’nde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri”, *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler*, İstanbul, Cit I, s. 416-417
- FURAT, Ahmet Hamdi (2001), *Temettuat Defterlerine Göre Üsküb’ün Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- GÖKMEN, Ertan (Bahar 2008) “Saruhan Sancağında Temettuat Tahriri”, *Billig*, Sayı 45, s. 73-90;
- GÖYÜNÇ, Nejat (1979), “Hane Deyimi Hakkında”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul, S. 32, s. 331-348.
- İslam Ansiklopedisi* (1997), C. 6., M.E.B. Yay., Eskişehir.
- JELAVICH, Barbara (2006), *Balkan Tarihi 18. Ve 19. Yüzyıllar*, (Çev. İhsan Durdu), İstanbul.
- KARPAT, Kemal H., (2003), *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul.
- KAYHAN, Mustafa Kazım (2006), *Temettuat Defterlerine Göre Barla’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KAZICI, Ziya (2005), *Osmalı’da Vergi Sistemi*, İstanbul.
- KIZILKAN, Ayşe Özdemir, (2008) “Osmanlı Vergi Düzeninde Temettuat Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 20, Kütahya, s. 57-65.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat (1995), “Osmanlı Sosyal ve İktisâdi Tarihi. Kaynaklarından Temettü Defterleri”, *Belleten*, C. LIX/225, Ankara, s. 396-412.
- ORTAYLI, İlber (2000), *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK, Ankara.
- ÖZÇELİK, Selahattin (2003), “Tanzimat Öncesinde Girne Kazası (Temettuat Defterlerine Göre)”, *Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 34, s. 35-81.
- ÖZKAN, Selim Hilmi (2011) “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Alâiye Sancağının İdarî Yapısı ve Nüfus Durumu”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 29, s. 275-291.
- PAKALIN, M. Zeki (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, İstanbul.
- SAYIN, Abdurrahman Vefik (1999), *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, Ankara.
- SERİN, Mustafa (1998), “Osmanlı Arşivinde Bulunan Temettuat Defterleri”, *Başbakanlık I.Milli Arşiv Şurası*, Ankara, s. 721-724.
- Şemseddin Sami (1317), *Kamus-ı Türkî*, İstanbul.

TERZİ, Arzu (2006), “Priştina Şhrinde Meslekler” *Balkanlar’da İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, Tiran, Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003, İstanbul, s. 281-290.

VIRMIÇA, Raif (1999), *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri I*, Ankara.

YÖRÜK, Doğan (2007), “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşayan Gayrimüslimlerin Nüfusu” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 17, Konya, s. 625-652.